

Ivan Grafenauer | Zamorci in zamorske deklice v narodnih legendah

2. Marija, ptica pevka in zamorska deklica.

V pesmih, ki smo si jih doslej ogledali, so bili Saraceni in Mavri (zamorci, turški in španski kralji naše narodne pesmi) skoraj sami zastopniki zla in povzročitelji nesreče — kompostelskega romarja kot krščanskega kralja seveda ni šteti mednje. Vsa tragika v teh pesmih in vsa tvegavost krščanskih junakov in junakinj izhaja od kakega sara-censkega zločina, bodi ugrabitve ali zaslužnitve, bodi sodelovanja pri nasilstvu zoper krščanskega človeka.

Drugače je v naslednjih legendah. Tu se nazorno prikazuje, kako Bog tudi iz krščanstvu sovražnih narodov izbira svoje ljubljence ter jih z bogastvom svojih milosti pritegne k sebi. To sta legendi »Marija, ptica pevka in zamorska deklica« in »Jezus vrtnar in ajdov-ska deklica«. Obe sta se po stoinstoletnem razpevanju in razpripo-vedovanju močno okrušili in s tujimi motivi spojili, vendar pa se je staro legendarno jedro v najboljših inačicah le še dovolj dobro ohranilo.

Legenda o »Mariji, ptici pevki in zamorski deklici« (SNP, št. 544. do 570.) se je najbolje ohranila v Cafovi inačici iz Frama, ki mu jo je pela Marija Ledinjak (SNP, št. 544.).

K Mariji zagorski²⁰ — v drugih inačicah se omenjajo tudi druge romarske cerkve Marijine — prileti iz daljne dežele ptica pevka in zapoje pesem Mariji v pozdrav:

Na ptičica priletela	še lepše je zapela
sem ze Gradca nemškega	od Marije zagorske:
ta ²¹ na cerkveni prag.	
Prelepo si je zapela	10 »Oh češena si, Marija,
5 od Marije zagorske.	o Marija zagorska,
No ta ptičica spreletela	tebi enake ni nijedne
ta ²¹ na prednji oltar	no je neima celi svet!«

Marija hoče izvedeti, od koga se je ptičica pesmi naučila:

Marija stopila z oltarja
15 no to ptičico vprašala:
»Kdo je teb naučil peti
le-to pesem lepo?

²⁰ Marija zagorska je po dr. Josipu Pajku (Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev, Ljubljana, MS, 1884, 167) slavna Marijina božja pot v Zagorju v kozjanski dekaniji. Cerkev je iz 14. ali 15. stoletja (Ign. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant, VI, Das Dekanat Drachen-burg, 149.

²¹ ta: tja štaj. kor. rezijansko.

Ali so te naučili mati tvoja
ali sestrice tvoje,
20 ali si si jo sama izmislila?

»»Mene neso naučili mati moja,
tude ne sestrice moje,
no si je nesem sama izmislila:
jaz sem jo čula od morske deklice peti,

25 da²² jo je ona pela,
da je erdeče žide vijala.««

Marija hoče zdaj k »morski« deklici:

»Hole, hole, ti drobna ptičica,
poidi mi kazat morske deklice:
Ti mi boš po luftu letala,
30 jaz pak bom koj peš taj²³ šla.«

Vsej sta prišle k sivemu morju,
tude k deklici morski.
»Hole, hole, ti morska deklica,
kdo je naučil teb to pesem,
35 le-to lepo pesem?
Ali so te naučili mati tvoja
ali sestrice tvoje,
ali si jo s peretom spisala?«

»»Mene neso naučili mati moja,
40 tud ne sestrice moje,
tude je nesem s peretom spisala:
Jaz sem jo čula od angelov peti,
da so jo angeli peli,
da so Jezusa zibali.««

K sklepu ptičica še enkrat Marijo pozdravi:

45 Ta ptičica se je nizko naklonila
no še enkrat lepše zapela:
»Oh češena si Marija,
o Marija zagorska,
tebi ni enaka nijedna,
50 no je neima celi svet.

V drugih inačicah se imenujejo različne slovenske božjepotne cerkve
Marijine na Slovenskem: na Štajerskem večinoma Marija zagorska, na

²² da: kda, kadar, ko štaj.

²³ taj: tja štaj.

Kranjskem Marija na Dobravi (Dobrovi),^{23a} na Goriškem Marija na planinici na skalici (t. j. na Skalnici: Sveti gori nad Solkanom pri Gorici), na Koroškem v Rožu Marija Podgorjanska. Nekatere inačice, tudi dobro ohranjene,^{23b} pa ne imenujejo nobene cerkve — ptičica prileti k Mariji sami — ali vsaj nobene določene cerkve.²⁴

Po vsej verjetnosti pesem v začetku ni bila prirejena za določeno Marijino cerkev, ampak je govorila o Marijini cerkvi vobče ali pa samo o Marijinem oltarju. Mogoče pa je pesem prvotno pela celo samó, da je prišla ptičica k Mariji sámí, ko je po svetu hodila.

Pesem, ki jo ptičica poje, je v pesniške vrstice prelit angelov pozdrav, prva polovica zdravamarije. V nekaterih inačicah je to na prvi pogled vidno, n. pr. v kranjski inačici M. Ravnikarja Poženčana SNP, št. 552. (550.):

Oj češena si, Marija,
(na ti lepi Dobrovi!)
Sveta si, vse gnade polna
ino božje milosti.

Skoraj natančno enaka je pesem ptičice in zamorske deklice v dobro ohranjeni inačici »iznad Gorice«, ki jo je zapisal Matevž Trnovec (SNP, št. 561.):

Čaščena si, Marija,
gnade božje puhna si,
ti si božje gnade puhna
ino božje milosti.

Vrhovska inačica s hrvaške meje (SNP, št. 553.) pa pesem primorske deklice naravnost imenuje »pesem od presvetiga češčenja«:

»Ja sim to pesem slišala
od primorske deklice:
ki se je po morju vozila,
je to pesem pevala
od presvetiga češčenja:
Češčena bodi, Marija ti!«

V bistvu enaka je ta pesem tudi v večini drugih dobro ohranjenih inačic, n. pr. v Ravnikarjevi kranjski (SNP, št. 551.):

»Tavžentkrat bod češena,
o Marija, roža ti!
Tvoje glihe ni nobena,
take nima celi svet:
Tavžentkrat bodi češena,
o Marija, rožni cvet!«

^{23a} Marija na Dobrovi pri Ljubljani.

^{23b} N. pr. SNP, št. 551. s Kranjskega v zapisu M. Ravnikarja Poženčana v Starih medljudnih pesmih iz l. 1838., podobno še št. 548., 553—555.

²⁴ N. pr. SNP, št. 557—58., 560—61., 564., 567—68., 570.

V raznih inačicah so se pritaknili k pesmi dodatki o raznih romarskih cerkvah (prim. o Mariji zagorski ali Mariji na Dobrovi); v inačicah pa, v katerih je pesem sama že okrnela in se samo poroča o njenem petju, je spomin na angelov pozdrav čisto splahnel in pesem je dobila prav različne pomene; pogosto poje ptičica kar tri kitice ali celo tri pesmi različne vsebine. Tako poje inačica Jožefa Kraglja s Kamna na Soči (SNP, št. 567.) »od rojstva božjega«, inačica Antona Pegana iz goriške okolice (SNP, št. 559.) »od sladkega imena Jezusa«, Kokošarjeva inačica iz Hude južine (SNP, št. 562.) in Murovčeva izpod Melec (SNP, št. 565.) pa celo »od te vinske trtice« — in na koncu pesmi stoji na pol nabožna napitnica. V Šlebingerjevi inačici od Sv. Ane na Krembergu in v Barletovi iz Podzemlja pri Metliki (SNP, št. 549. in 556.) zapoje ptička »prvi štikelc« »od tiga rojstva božjega«, drugi »od Marije Dobrave«, tretji »o zamorski deklici«, v ribniški Antona Zobca (SNP, št. 557.) prvič »od devištva čistega«, drugič »od zakona svetega«, ^{24a} tretjič »od tega raja svetega«, v Majarjevi iz Roža »prvi štukelc« »od device Marije«, drugi »od smilana Ježuša«, tretji »od sveta zakona«; ^{24a} v Majarjevi iz Podgorjan (v Rožu, SNP, št. 569.) pa zapoje ptičica najprej s cerkovnega turna »od device Marije«, nato z britofa »od martre Ježišave«, obakrat pa sledi tej napovedi štirivrstična pesem:

»Češčena si, Marija,
božje hnade povhena!
Oj Marija Pohorjanska,
oj Marija per kapelici!«

Medtem ko ne more biti dvoma o prvotni vsebini pesmi, ki jo poje ptičica v Marijino čast, se zdi na prvi pogled nejasno, od koga naj bi se bila ptičica pesmice naučila: ali od bajeslovne »morske deklice« (SNP, št. 544.) ali »pomorske deklice« (SNP, št. 552.), »primorske« (SNP, št. 553.) ali »zamorske« deklice. Slogu legendarne zgodbe bi se prilegala gotovo bolj zamorska deklica, ki je slišala angelov pozdrav iz angelskih ust, ko so Jezusa zibali. Res je v večini inačic, in to dobro ohranjenih, prva pevka Marijine pesmi zamorska deklica (SNP, št. 546—547., 549., 551., 554., 556.) ali črna zamorkinja (SNP, št. 560., 561., 564.), v eni je ptičica sama »zamorska deklica« (SNP, št. 570.). Vendar pa se v mnogih izmed njih pozna, da je na pevce vplivala tudi predstava o morju in morskih deklicah, ker se zamorska ali primorska

^{24a} Prim. pesem »O svetem zakonu pojoča ptica« (SNP, št. 67—69.), ki po Zorčevi inačici iz škocijanske okolice na Dolenjskem tudi poje »štuke tri«:

Ta prvi štuk je bil le-ta
5 od rojstva božjega;
ta drugi štuk je bil le-ta
od krsta svetega;

ta tretji štuk je bil le-ta
od zakona svetega:
10 »Zakon, zakon, kak si svet,
na teb leži vesoljni svet.«

»Štuk« »od rojstva božjega« ima tudi kranjska inačica M. Ravnikarja Poženčana (SNP, št. 68.), v. 33—34: »od tega zakona svetega, | al od rojstva božjega.«

deklica v mnogih inačicah »po morju vozi« (št. 551., 552., 553., 554., 561.), v drugih celo po morju plava (št. 546., 547.); v dveh inačicah je prva pevka celo riba, ki pa je bila v zibelki, ko se je pesmi naučila, še deklica (št. 568., 570.) in jo je mati ali mačeha s kletvijo ali iz zlobe tako spremenila. Že to zadnje nam priča, da so to poznejše premembe in da je v prvotni pesmi pevka bila zamorska, t. j. saracenska deklica. Morska deklica ali riba je dospela sem pač iz bajeslovnih pesmi o ribi faroniki ali svet noseči ribi (SNP, št. 492—493.) ali iz narodnih pripovedk.

Samo znak razpadanja pesmi je seveda, če v bolj ali manj okrušenih inačicah ptičica pesmi ni slišala od zamorske (pomorske, morske) deklice, ampak naravnost od angelov^{24b} ali celo »od mlade deklice, | ko je sinka zibala«. ^{24c}

Tudi to na prvi pogled ni jasno, od koga se je po prvotni obliki legende zamorska deklica sama pesmi naučila. Sedanje inačice pričajo o dvojnem izročilu. Po enem — ki mu sledi večina inačic — se je pesmi naučila od matere, ko so jo še zibali^{24d}; po drugem — ki mu sledi najboljše ohranjena inačica^{24e} — se je pesmi naučila od angelov, ko so Jezusa zibali; za to izročilo govore tudi inačice, po katerih je ptičica sama pesem od angelov slišala. Po vsej verjetnosti je drugo izročilo — da je zamorska deklica angelov pozdrav slišala od angelov, ko so Jezusa zibali — prvotnejše od prvega — da jo je slišala od matere. Predvsem, ker jo ima najboljše ohranjena inačica, Cafova iz Fram, SNP, št. 544., a ji druga najboljše ohranjena inačica, Ravnikarjeva s Kranjskega (SNP, št. 551.) ne ugovarja^{24f}; nadalje, ker je prvo izročilo — o materi kot prvi pevki — samo v sebi neskladno in nezadovoljivo: kako naj se otrok že v zibeli peti nauči? Kje se je mati sama pesmi naučila? Slednjič, ker se je pač lahko razvilo prvo izročilo iz drugega (angeli pojo, ko Jezusa zibljejo — mati poje, ko otroka ziblje, in še pozneje nezakonska mati); ni se pa moglo drugo izročilo razviti iz prvega — skok od matere do zibajočih angelov je nemogoč.

Prvotno je bržkone tudi izročilo, da Marija vzame zamorsko deklico s seboj v nebesa. Tudi v tistih mlajših inačicah, v katerih se je zamorska deklica pesmi naučila od matere, se je ta motiv ohranil v starejši, prvotni obliki, t. j. ne da bi se mati pri tem kaj omenila^{24g}; le v treh inačicah reče Marija, da bo deklica prišla k materi, ki je v nebesih že čaka.²⁵ Tudi to govori za prvotnost zgoraj omenjenega drugega izročila.

^{24b} SNP, št. 550., 554., 555., 557., 559., 566., 567., 569.

^{24c} SNP, št. 562., 563., 565.

^{24d} SNP, št. 545—46., 549., 552—53., 556., 558., 560—61., 565., 568.

^{24e} SNP, št. 544. Glej jo na začetku članka!

^{24f} SNP, št. 551. Glej jo — obnovljeno — na koncu članka! V tej inačici zamorska deklica še enkrat zapoje svojo pesem Mariji v čast, Marija pa je o tem, od kod ima pesem, sploh ne vpraša.

^{24g} SNP, št. 552., 554., 561., 564., 570.

²⁵ SNP, št. 553., 558., 560. — V vrhovski inačici s hrvaške meje (SNP, št. 553.) ima ta obljuba obliko, ki nalikuje obetu na koncu »Zlatega očenaša« (SNP, št. 453.) in »Zlate češčenamarije« (SNP, št. 404.):

Razen že zgoraj omenjenih sprememb v pesmi ali glede pesmi, ki jo ptičica poje, se je pritaknilo k legendi še precej drobcev iz nabožnih in posvetnih pesmi. Omembe vredne so posebno kitica o trpljenju Jezusovem v belokranjski inačici Jurija Koceta iz Starega trga (SNP, št. 555.) in dve kitici na pol nabožne napitnice v Kokošarjevi inačici iz Hude južine (SNP, št. 562.).

Pa tudi naša legenda je vplivala na druge naše narodne pesmi. Prav verjetno je nastala že osnovna misel »O svetem zakonu pojoče ptice« (SNP, št. 67—69.) pod vplivom zamisli naše legende o ptičici, pojoči angelov pozdrav Devici Mariji. Morda se kaže rahel sled celo v dejanju: tu gre Marija s ptico iskat zamorske deklice — tam gre mlad pastir ptice same loviti. Pa je pesem »O svetem zakonu pojoča ptica« nedvomno še srednjeveška. To kažeta fevdalno družabno ozadje dejanja, to kaže pa tudi oblika: dvodelna dolga pripovedna vrstica se v najvažnejših odstavkih še danes sledi (obnovljeno iz pesmi same).^{25a}

Kraljič gleda iz belega gradu
pa je slišal ptičko peti prav lepo:

(Poznejši dodatek o treh »štukih« gl. v opomnji 24a!)

10 »Zakon, zakon, kak si svet,
na teb leži vesoljni svet!«

Kraljič »tako pravi, govori«:

15 »Kdor bi mi tičco (to) ujel,
(Precej) mu dam kraljestva pol,
(kraljestva pol) in dva bela gradu,
(dva bela gradu) in najmlajši sestro.«

Pobič je pasel ovčice in kozičce,
20 sliši vse, kar kraljič govori.
Pa je prec pustil ovčice in kozičce,
pa je šel loviti tičico (to).

Št. 553.

O ti primorska deklica!
Ti in tvoja mati boti
zlat stolčič v nebesih dobile
in zlato krono na glavi.

št. 453. (404.)

In sam k njemu pojdem,
zlato krono mu pernesem,
seboj ga popelem v sveti raj. Amen.

Prim. še sorodno št. 6572. (»Zlati očenaš« iz Orlje vasi pri Braslovčah — Rudolf Cilenšek):

Grišnik bo zaslužu veki lun,
pred Bogom pa ta nebeški trun. Amen.

^{25a} SNP, št. 67. (iz škocijanske okolice na Dolenjskem); zapisal A. Zorec.

Sedem let jo lovi, naposled se da ujeti, da jo nese kraljiču. Kraljič je dal ptičico v »foglovžek«,

Piti ji je dal sladke rebulice
zobat (ji je dal) pšenice rumene.
Vzel je klobuk z gole glave,
35 da bi not (fantiču) petice štel.
Pobič (kraljiču) pravi, govori:
»Vera, vera, kraljič ti,
midva nisva za petice glihala!«
Prijel je (pobiča) za belo glavo,
40 vrgel je (pobiča) v ječo temno.
»Tak dolgo boš notri, pobič ti,
da boš (pobič) rad petice vzel.«

Ptičica pa odslej noče ne jesti ne piti ne peti. Kraljiču pa odgovori:

Saj sama rada v mrežo zletim.
60 Popred ne bom pila, (ne pila ne) zobala,
dokler ne plačaš fantiču, za kar sta zglihala.«

Precej je šel po pobiča v ječo temno,
odkazal mu je precej kraljestva pol,
(kraljestva pol) in dva bela gradu,
65 (dva bela gradu) in najmlajši sestró.
Tičica je precej (pila), pila in zobala,
zapela (je tičica) štuke tri.

.....

75 »Zakon, zakon, kak si svet,
na teb leži vesoljni svet!«

Še bolje je ohranjena pripovedna dolga vrstica v Ravnikarjevi kranjski (SNP, št. 68) in v Trnovčevi grgarski inačici (SNP, št. 69). Vsebinsko pa nista tako popolni.

Nedvomno pa je po naši legendi osnovana pripovedna polovica evharistične napitnice »Ptica poje o pšeničnem klasu in o sladkem vincu« (SNP, št. 5916—5931.), razširjene po vsem slovenskem ozemlju razen nevinorodne Koroške, nekda pa tudi tam. Pripovedni del te nabožne napitnice se glasi v zapisu M. Ravnikarja Poženčana s Kranjskega (SNP, št. 5916.) takole:

Ena ptičica perletela
iz dežele Indije,
prav lepo je zapela
od pšeničnega klasu.

(Pesem ptičice iz Kokošarjeve
inačice iz Cerkna, SNP, št. 5920.:)

5 To pač ni^{a)} klas pšeničen,
je Jezusov telo,
per vsaki sveti maši
Bogu je darvano.

5 »To pšenično klasje
to je Jezusov telo,
pri vsaki sveti maši
je gor povzdignjeno.

Ena ptičca perletela
10 z dežele štajerske,
prav lepo je zapela
od vinca sladkega.

To ni blo^{a)} sladko vince,
li Jezusova kri,
per vsaki sveti maši
se pred nami spremeni.

Tud ta vinska trta
10 je Jezusova kri,
pri vsaki sveti maši
se spremeni.«

Iz te nabožne napitnice je zablodila uvodna kitica o sladkem vincu in o ptički, ki je priletela iz Indije (ne Štajerske!), z deli napitnice celo v precej zmedene koroške (rožanske) inačice legende »Jezus postavi sv. Tomaža v Indijo« (SNP, št. 575-576.); povzročila je to seveda obema pesmima skupna »dežela Indija« in — enak napev.

Prvotna legendarna pesem o »Mariji, ptici pevki in zamorski deklici« je torej slavila molitev angelovega pozdrava, zdravamarija. Nastala je pač tedaj, ko si je ta ljubezniva molitev še utirala ali ravnokar utrta pot med ljudstvo in si osvajala ali si ravnokar osvojila vsa ljudska srca. To pa se je zgodilo, kakor znano, v 12/13. stoletju.²⁶ Verjetno je bila prav ta legenda prvi sad nove molitve na Slovenskem in je spremljala razširjanje zdravamarije med slovenskim ljudstvom, obetajoč pobožnemu molivcu po Materi božji plačilo v nebesih. Ravno v 12/13. stoletju so nastale tudi nekatere znane slovenske božje poti (n. pr. na Blejskem otoku, na Šmarni gori, v Velešovem, Stični, Kostanjevici).²⁷

S to časovno določitvijo se sklada, da je tudi drugod v 12/13. stoletju vzcvetela marijanska poezija, posebno Marijine legende. Osnova so bili že v latinski prozi spisani »Čudeži Naše Ljube Gospe« iz 11. stoletja; v 12. stoletju so sledile poetične legende. Posebno se odlikujejo starofrancoske, med njimi čudovita povest o Plesalcu Naše ljube Gospe,

^{a)} To je spačeno najbrž iz vrstice »Preljubi klas pšenični«, »Preljuba vinska trta« (preljubo sladko vince). Prim. štajerske inačice SNP, št. 5924-25., 5930.

²⁶ Proti koncu 12. stoletja se pojavljajo pozivi, da treba ljudstvo razen vere in očenaša naučiti tudi zdravamarijo, v 13. stoletju se je to zvršilo. Lexikon für Theologie und Kirche, I., Herder & Co., Freiburg i. Br., 1930, 864; Der Grosse Herder, I. (1931), 1323-24; Grafenauer, ČJKZ, 8 (1931), 86-91, posebno 88.

²⁷ Franc Rihar, Marija v zarji slave, DsM v Celovcu, 1909, 260; dr. Jos. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, DsM v Celovcu, 1910-14., 516.

ki ima podobno misel kakor prav tako znana o »žlahtniču trde glave« Prešernovega soneta: kakor vitez ne zmore nobene molitve (samo dve besedi, »Ave Maria«), tako tudi plesalec, pa pleše Mariji v čast.²⁸

Tudi duhovna vsebina naše legende o Mariji, ptičici in zamorski deklici, da si namreč zamorska, nekrščanska deklica s samim »krstom želja« pridobi nebesa, se skladno uvršča v duhovno življenje prav 13. stoletja. Taka misel bi bila prejšnjim stoletjem naravnost nezaslišana: pogan se je moral nujno pogubiti. V 13. stoletju pa je bila sholastika pojme razbistrila, sv. Frančišek Asiški pa je zbudil zopet pravo junaško krščansko ljubezen do nekristjanov, oživil s tem novo katoliško misijonsko delo in opozoril krščanstvo na to duhovno križarsko vojsko prav med Saraceni.²⁹

Do sv. Frančiška namreč nikomur še na misel ni prišlo, da bi bil začel krščanstvo oznanjati tudi zunaj Evrope, zunaj političnega vpliva krščanskih držav — tako še do zadnjega časa v vsem pravoslavju. Sveti Frančišek Asiški pa je od vsega početka na to mislil: že v januarju l. 1220. so v Maroku prvi Frančiškovi misijonarji darovali življenje za Kristusa. Še za dobe križarskih vojsk so začeli frančiškani in dominikanci delati na nehvaležni misijonski njivi bližnjega mohamedanskega vzhoda, a že v drugi polovici 13. stoletja so našli frančiškani pot v Srednjo in Vzhodno Azijo — prišli so grede tudi v Indijo — in katoliški misijon v Srednji in Vzhodni Aziji je rodil do druge polovice 14. stoletja kar presenetljivo bogate sadove.³⁰

Pesemska mera naše legende pa nas vodi kar v bližino najstarejše dobe naše narodne pesmi. V najbolj ohranjenih inačicah se dajo zaslediti še precejšni ostanki prastare naše pripovedne dolge vrstice, posebno v pripovednem in razgovornem delu legende, medtem ko ima pesem, ki jo poje ptičica, vse skozi — in to je še bolj značilno! — kitično obliko cerkvene pesmi. Ni dvoma, da se je pela z drugim napevom kakor legenda sama. Za primer naj navedem nekoliko (iz same pesmi!) obnovljeno Ravnikarjevo inačico s Kranjskega (SNP, št. 551.) — v oklepajih so poskusi obnove:

Tíčca perletéla ta dróbná tíčica,
prelepó je zapéla od Devíce Marije:

²⁸ Schnürer, Kirche und Kultur im Mittelalter, II², 1929, 315—317.

²⁹ Misijonsko delo v srednjem veku ni segalo preko območja ali vsaj političnega vpliva krščanskih evropskih držav: preden se je začelo misijonsko delo, je bilo treba deželo spraviti pod krščansko državno oblast — in potem so krstili le prevečkrat bolj z mečem kakor z vodo in sv. Duhom. Irski misijon in od sv. Gregorja Velikega v življenje poklicani anglosaški sta bila le kratkotrajni epizodi, s katerima smo se vsaj nekoliko okoristili Slovenci.

³⁰ G. Schnürer, n. d., II, 350—353, 366—372, posebno 368.

5 »Tavžentkrat bod češena,
o Marija, roža ti!
Tvoje glihe ni nobena,
take nima celi svet:
Tavžentkrat bodi češena,
10 o Marija, rožni cvet!«

Takó je rêkla (Devíca) Marija:
»Káj te vprašam, (ti dróbná) tíčica!
Kjé si se navčila to svéto pésmico?
15 Al si jo iz písma^{30a} zbrála, ali si jo sáma zmíslila,
(zmíslila) iz svôje módre glavé?

20 Tako je rêkla ptíca, ta dróbná tíčica:
»Jéz je nísem s písma zbrála
(túdi je nísem) sáma zmíslila,
izmíšljala iz svôje módre glavé.«
25 (To) pésem sem slíšala od zamórske déklice,
kir se po mórji vózi v en písani bárčici
30 in prav lépo pôje od Dvíce Marije:

»Tavžentkrat bodi češena, itd.

Takó je rêkla (Devíca) Marija:
»Káj ti právim, (ti dróbná) tíčica!
Bi hôtla mène (tjékaj) pêljat,
40 (tjékaj pêljat), kjer si to pésem slíšala?
Takó je rêkla (dróbná) tíčica:
»Jéz b te hôtla tjékaj pêljat,
(tjékaj pêljat), al sílno predêleč je.«

45 Tíčca je letéla po zelénem gójzdovji,
Marija je pa tékla po lépem ravnem pólju;
pa je (Devíca) Marija préd pertékla,
(préd pertékla) ko tíčca perletí,
50 Ste príšle predêleč, do zamórske déklice.

Déklica (zamórska) se po mórji vózi
(po mórji vózi) v en písani bárčici
55 in prav lépo pôje od Dvíce Marije:

»Tavžentkrat bodi češena, itd.

Tudi po pesemski meri in pripovednem slogu — naj sta še toliko sprememb utrpela — smemo torej prvo obliko naše legende z mirnim srcem staviti v 13. stoletje, in to po vsem rajši v prvo kakor v drugo polovico.

^{30a} Iz písma: t. j. iz svetega písma!

Ivan Grafenauer | Zamorci in zamorske deklice v narodnih legendah

3. Jezus vrtnar in ajdovska deklica.

Še bolj kakor legenda o Mariji, ptičici in zamorski deklici je trpela po razpevanju (krčenju in pritikanju) legendarna narodna pesem o »Jezusu vrtnarju in ajdovski deklici« (SNP, št. 500—518.). Razširjena je bila kakor ona druga legenda po vseh slovenskih pokrajinah, po Goriškem (SNP, št. 500—506.), po Kranjskem (SNP, št. 507—513.), po Štajerskem (SNP, št. 514—518.) in Koroškem (glej Majarjevo op. pri SNP, št. 514., da se poje tudi pri Sv. Škocijanu na Koroškem).

Da dobimo kolikor toliko zadovoljivo sliko o pravi vsebini te legende, si hočemo ogledati dve izmed najboljše ohranjenih inčie, prvo iznad Gorice v zapisu M. Trnovca (št. 500.), drugo iz Kranjske gore v Rabičevem zapisu (št. 507.):

(Iznad Gorice.)

Leži, leži no polje,
to polje ajdovsko,
na sredi polja vrtič,
ti vrtič ograjen.

5 Okol vrta hodi dekle,
to dekle ajdovsko,
praû milo se ozira,
da b vidlo Ježoša.

Ježoš po vrti hodi,
10 po vrt ograjenem,
motiko v rokû nosi,
ko rože da b sadiû.

Še tamki ga zagleda
na sredi vrtiča.

15 Praû lepo ga zavpraša
to dekle ajdusko:
»Al si kak purgar vrtnar,
al rožice sadiš?«

»Jest nisem purgar vrtnar,
20 tud rožic ne sadim,
tem bozim pot popravljem
prot raju nebeškem.«

(Iz Kranjske gore.)

Leži, leži tam polje,
oj polje širano,
na polju stoji vrtec,
oj vrtec ograjen.

5 Po vrtu hodi dekla,
oj dekla ajdovska,
okoli se ozira,
da b vidla Jezusa.

Jezus po vrtu hodi,
10 ko bi kak vrtnar bil,
na rami otko nosi,
ko b rožice sadi.

Tako ga je prašala
pa dekla ajdovska:
15 »Jezus, al si ti vrtnar,
al rožice sadiš?«

»Jaz nisem noben vrtnar,
tud rožic ne sadim,
pot dušam nakopavam
20 prot raju svetemu.

Kdor če po nji hoditi,
mora čistó srcé imét,
kakor ga ima dete,
k je včera krščeno.«»

»Če ti dušam pot perpravleš,
perpravi je tud men!«

25 Takó mu rekla dekla,
je dekla ajdovska:
»Nakoplji jo še moji
prot raju svetemu!«

Jezus ji pot nakoplje
30 prot raju svetemu,
ker bila kakor dete
je čistega srcá.

Pesem take vsebine je znana tudi Nemcem. Achim v. Arnim in Klemens Brentano sta objavila v Des Knaben Wunderhorn (v Reclamovi izdaji, str. 14—15) po starem letaku (fliegendes Blatt) iz Kölna pesem »Des Sultans Töchterlein und der Meister der Blumen«.³¹

³¹ Nemška pesem se glasi:

Der Sultan hat ein Töchterlein,
Die war früh aufgestanden,
Wohl um zu pflücken die Blümelein
in ihres Vaters Garten.

Da sie die schönen Blümelein
So glänzen sah im Taue,
Wer mug der Blümlein Meister sein,
Gedachte die Jungfraue.

Er muß ein großer Meister sein,
Ein Herr von großen Werten,
Der da die schönen Blümelein
Läßt wachsen aus der Erden.

Ich hab ihn tief im Herzen lieb,
O dürft ich ihn anschauen!
Gern ließ ich meines Vaters Reich
und wollt sein Gärtlein bauen.

Da kam zu ihr um Mitternacht
ein heller Mann gegangen,
»Tu auf, tu auf, viel schöne Magd,
Mit Lieb bin ich umfassen.«

Und schnell die Magd ihr Bettlein
ließ,
Zum Fenster tät sie gehen,
Sah Jesum ihr viel schönes Lieb
so herrlich vor sich stehen.

Sie öffnet ihm voll Freudigkeit,
Sie neigt sich tief zur Erden,
Und bot ihm freundlich gute Zeit
mit sittsamen Geberden.

»Woher, woher, o Jüngling schön?
In meines Vaters Reichen
Mag keiner dir zu Seite gehn,
Sich keiner dir vergleichen.«

»»Viel schöne Magd, du dachtest
mein,
um dich bin ich gekommen
Aus meines Vaters Königreich,
Ich bin der Meister der Blumen.«»

»O Herr, o Herr, wie weit, wie weit
Ist's zu des Vaters Garten?
Dort möcht ich wohl in Ewigkeit
Der schönen Blumen warten.«

»»Mein Garten liegt in Ewigkeit
Und noch viel tausend Meilen,
Da will ich dir zum Brautgeschmeid
Ein Kränzlein rot erteilen.«»

Da nahm er von dem Finger sein
Ein' Ring von Sonnengolde
Und fragt, ob Sultans Töchterlein
Sein Bräutlein werden wollte.

Sultanova hčerka gre zjutraj zgodaj na očetov vrt rožic trgat. / Ob pogledu na to lepoto si misli, kdo bi bil cvetlicam Gospodar; / kdor rožicam rast daje, da mora biti velik Gospod. / »Rada ga imam; ko bi ga spoznala, bi pustila očetovo cesarstvo in gojila Njegov vrt.« / Ob polnoči pride svetel mož pod njeno okno in jo pokliče, naj odpre. / Hitro vstane in, ko zagleda Jezusa v vsej njegovi lepoti, / mu vesela odpre in se mu globoko pokloni: / »Od kod prihajaš, lepi mladenič? V vsem cesarstvu tebi enakega ni.« / »Name si mislila, lepo dekle, in prišel sem iz Očetnega kraljestva k tebi, cvetlicam Gospodar.« / »O Gospod, je li daleč do tvojega Očetnega vrta? Rada bi tam cvetlicam stregla.« / »Moj vrt je daleč tam v večnosti in še tisoč milj dalje. Tam ti k poročnemu nakitu še venec rdeč podarim.« / Vzame s prsta prstan iz sončnega zlata in vpraša cesarično, če hoče biti mu nevestica. / In ko pritrdi, mu rane zakrvave: »O dragi, kako ti krvavi srce, kako ti rože na rokah cveto!« / »Srce moje, zate se srce mi je zrdečilo, zate krvave rože nosim. Utrgal sem jih v smrti zate, ko sem srčno kri prelil. / Oče kliče, pripravi se, nevesta, že davno moja si.« — V Jezusovo ljubezen zaupala, venec ji je spleten.

Po zunanji zgodbi se ta nemška pesem z našo narodno legendo docela sklada. Tudi duhovna vsebina in simbolika je obema pesmama v bistvu ista: Kristus, ki je duši Rešitelj in Zveličar.

Velika pa je razlika v pesniškem izoblikovanju te duhovne simbolike. Slovenska narodna pesem ji je dala obliko preproste zgodbe: Kristus je vrtnar, ki duše v nebesa presaja. Človeška duša (ajdovska deklica), po naravi krščanska, že iz lepote stvarstva spozna Boga in ga ljubi. Ljubezen do Boga pa je duši življenje: vrtnar Jezus jo poišče in presadi v nebo. To je simbolika klasične krščanske mistike, razumljiva vsakemu človeku, tudi preprostemu človeškemu srcu, tudi neizobraženemu ljudstvu. Nemška pesem pa se bliža že tistemu pravcu mistike, ki dušo kot nevesto Kristusovo predstavlja kakor ljubavno razmerje med ženinom in nevesto, in to (po zgledu Visoke pesmi) prav v oblikah strastnega ljubavnega razmerja; to bi ustrezalo poznejši dobi srednjeveške mistike, nekako 15. stoletja. Tedaj se je ta ljubavna mistika, združena z mistiko krvavečih Kristusovih ran, tu in tam razbohotila kar v nekaj zagaten, nezdrav misticizem, da od njega človeku kar vroče postaja.³² Zdi se mi, da to ni prvotna

Und da sie ihm die Liebe bot,
Sein Wunden sich ergossen:
»O Lieb, wie ist dein Herz so rot,
Dein Hände tragen Rosen.«

»Mein Herz, das ist um dich so rot,
Für dich trag ich die Rosen,
Ich brach sie dir im Liebestod,
Als ich mein Blut vergossen.

Mein Vater ruft, nun schürz dich, Braut,
Ich hab dich längst erfochten.«
Sie hat auf Jesus Lieb vertraut,
Ihr Kränzlein war geflochten.

³² O krvavih in ljubavnih fantazijah takih histeričnih misticistov obojega spola gl. Veith, Volksfrommes Brauchtum und Kirche im deutschen Mittelalter, Freiburg i. Br. 1936, Herder & Co., str. 58.

oblika legende; tej je slovenska pesem — čeprav se ni dobro ohranila — s svojo preprostostjo bolj podobna. Za večjo starost slovenske pesmi govori tudi ajdovska deklica, ki je še ni nadomestila, kakor v nemški legendi, turška cesarična.

Ohranila pa se slovenska pesem res ni dobro. Tudi v najbolj ohranjenih inačicah je zgodba skrčena na najpotrebnejše; v mnogih drugih pa je zgodba tako okrušena, da iz inačice same niti ni več razumljiva, n. pr. v inačici Antona Črva z Grahova na Tolminskem (SNP, št. 506.) ali v Drobničevi iz Slovenske Bistrice (SNP, št. 514.). Najznačilnejša poteza te slovenske legende pa je, da se je precej inačic strnilo s prastaro kresno pesmijo »Oj sijaj, sijaj, sonce« (SNP, št. 5129—5150.), ki se je spredaj ali zadaj obesila ob legendo.³³

V nekaterih inačicah se še vidi, kako se je ta strnitev zgodila³⁴, najbolje v Peganovi iz goriške okolice (SNP, št. 501.). Vrstice, ki pripovedujejo, kdo more v nebesa priti — dodane so pesmi šele pozneje — se v njej namreč ne glasijo kakor v zgoraj navedeni inačici iz Kranjske gore (SNP, št. 507.)³⁵, ampak takole:

Marija gre v nebesa,
nas vabi za sabo.³⁶

35 Kdor če z Marijo gori,
on mora biti čist,
kakor je čisto sonce,
to sonce romeno.

Temu sledita kot sklep pesmi še začetni vrsti kresne pesmi (tri kitice pa stoje na začetku):

Oj sijaj, sijaj, sonce,
40 ti sonce romeno!

Vrstice o Mariji v pesem in v to kitico ne spadajo in so pozneje zašle vanjo. V drugih inačicah se začenja ta kitica: »Kdor hoče v nebesa priti« (SNP, št. 514—516.), »Kdor hoče tu (po ti cest) hoditi« (SNP, št. 515., 518.). Inačice so se potem še dalje mešale.

Kresna pesem se je torej obesila najprej ob to kitico na koncu legende (SNP, št. 505., 1516.); ker imata naša legenda in kresna pesem isto vrstico in kitico, sta se lahko peli po istem napevu. Pozneje je v nekaterih inačicah kresna pesem stopila kot nekak uvod na začetek

³³ Posebno so to inačice z Goriškega (5 izmed sedmih: SNP, št. 501—505.) in Štajerskega (2 izmed petih: št. 516—517.).

³⁴ To je spoznal že prof. dr. K. Štrekelj. Glej opomnjo k št. 518., SNP, str. 514: Pesem »O sijaj, sijaj sonce« se je s to združila pač zaradi motiva »Kdor hoče v nebesa priti (po Jezusovi cesti hoditi), mora čistega srca biti, tako čist on mora biti, ko je sonce rumeno«.

³⁵ Podobno kot v kranjskogorski inačici se glasi ta kitica tudi v SNP, št. 505. (iz Cerkna), 508. (kranjska), 511. (kranjska), 512. (kranjska).

³⁶ Primerjaj tudi še inačice SNP, št. 5138. (dve kitici), 5139. (dve in pol kitice), 5141., 5143., 5150. (po ena kitica).

legende (SNP, št. 502., 503., 518.). Na obeh koncih jo ima že navedeni Peganov zapis iz goriške okolice (SNP, št. 501.). Posebno mikaven je spaček v Cafovi framski inačici (SNP, št. 515.), kjer se je začetek kresne pesmi vrnil že v sklepno vrstico same kitice, pojoče o pogojih našega zveličanja:

Kteri hoče tu hoditi,
more čistega srca biti:
tako čist on more biti,
20 ko je oj sonce rumeno.

Legenda o Jezusu vrtnarju in kresna pesem sta se ponekod tako spojili, da so deli naše legende zašli tudi v kresno pesem; le poglej Šlebingerjevo inačico iz Teharij pri Celju (SNP, št. 5135.)³⁶:

»Oj sijaj, sijaj sonce, oj sonce rumeno!« Oj kak bom jaz sijalo, sem močno žalostno!	Jezus po vrtu hodi, kakor da bi goltnar biu, 15 na rami matko nosi, kakor bi rožice sadiu.
5 Če zjutraj zgodaj vstajam, se dekle jočejo; ker b rade doug ležale, pa morjo zgodaj vstat.	Jaz nisem noben goltnar, tud rožic ne sadim; jaz le dušam pot nakapljam 20 prot kraju nabeškemu.
Če zvečer kmalu zahajam, 10 se pastirci jočejo, ker živinco razgubijo, pa ne vejo, kam za njo.	Kdor hoče po tej pot hoditi, mora bit čiste vesti in čistega srca, kot sonce rumeno.

V legendo so zablodile tudi sorodne kitice iz drugih pesmi, pa tudi motivi, ki se pesmi ne prilegajo. K prvim je šteti uvodne vrstice o vrtcu ograjenem, z rožicami nasajenem (SNP, št. 509., 510., 515., 516., 517.); izvirajo iz Marijinih božičnih kolednic »Vrtič z rožicami nasajen« (SNP, št. 4925—26.), iz Marijine pesmi, kako »Marija hoče Jezusu trpljenje odnesti« (SNP, št. 443—444.), iz narodne evharistične pesmi »Tri rožice« (SNP, št. 5057—59., 5062., 5069—70.).³⁷ K tujim neskladnim vrinkom treba šteti kitico, v kateri stopi Marija na Jezusovo mesto, da dušo pelje v nebo (SNP, št. 501., 510—512., 515.); Zobčeva inačica iz ribniške okolice (št. 510.) ima celo dve kitici:

Marija gre v nebesa, nas vabi za seboj. 15 Saj pojdemo in gremo z veseljem za teboj.	Tam gori bomo častili Očeta nebeškega, Očeta ino Sina 20 in Duha svetega.
---	--

³⁷ Podobno tudi SNP, št. 5063., 5073.; prim. št. 4941. Začetek z vrtcem ograjenim je zašel tudi v pripovedno pesem o »Zvesti deklici« (SNP, št. 774., 778—783., 788., 792—94.).

Očitno so to prav mladi dodatki. To velja tudi za inačici, ki jima je dodan spredaj (SNP, št. 505.) ali zadaj (SNP, št. 506.) odstavek o nesposobnem spovedancu, ki je samo »ta male grehe pravil, te velike zatajil«.

Ena inačica pa je čisto predelana: Jezus v njej ajdovske deklice ne pelje v nebese, ampak v nunski samostan (SNP, št. 513., zapisal M. Ravnikar Poženčan), tako da je nastala kar nova legenda z istimi osebami.

Drugim inačicam ustreza v tej inačici samo začetek, a še tega je Ravnikar precej izdatno preli in prirezal. Vse drugo je novo: pogovor med Jezusom in ajdovsko gospodično — tu ne prosi ajdovska deklica Jezusa, naj jo vzame s seboj, ampak Jezus sam jo povabi, naj gre z njim — in nadaljna pripoved, ko Jezus ajdovsko gospodično pripelje pred samostan. Pri tem se uveljavlja tudi motiv nevestnega razmerja ajdovske gospodične in Jezusa-ženina, dasi še ni dobilo oblik čutnega ljubavnega razmerja, kakor v nemški pesmi o »Sultanovi hčerki in Gospodarju cvetic«.

Jezus pride ajdovski gospodični na vrtu naproti in jo ogovori:

»Kaj ti tukaj se sprehajaš,«
15 Jezus ž njo pogovor ma,
»Kaj ti rožic pregledavaš,
gospodična ajdovska?
Farbo jmajo vsaka svojo,
vsaka prelepo diši:
20 ti podaj na pot se mojo!«

Ona mu odgovori:

»Čakaj, čakaj, Jezus, malo,
de vzamem jez slovo
od očeta, mater; kmalo
25 bodem prišla za tabo.«
»Kdor za mano hoče hodit,
on slovesa ne jemlje.«
»Jezus, daj mi vsaj pervolit,
brešenj vzet, ki popotnim
gre.«
30 Tako Jezus dalej reče:
»Kdor za mano če hodit,
imet nobenga brešna neče,
Oča moj ga že previd.

Še se vzdigneta in gresta,
35 kamur deleč prideta,
k nunskim kloštru jo zavijeta.
Jezus tamkej potrklja,
potlej je naenkrat zginil.
Odpirat nuna je prišla,
40 aj ta nuna abtožca.

Tak je rekla le-ta nuna:
»Kaj ti hočeš, gospodična,
gospodična ajdovska?«
»Svojga ženina jez išem,
45 če ste ga kaj videli?«
»Jez niker ga vidla nisem,
ne morem tud zanj vedeti.
Kak pa se tvoj ženin piše
in kako mu pravijo?«
50 »Jezus ženin moj se piše,
tako njemu pravijo.«
»Pojdi, živi v temu kloštru,
za gotov ga najdla boš,
on prebiva tukaj notri
55 kakor vrtnar sredi rož.«

Pesem se je predelala očitno v območju, morda celo v obzidju nunskega samostana, in to monastičnega reda s strogo klavzuro — to spričuje abtožca: opatica. Ta redovna družina pa ni mogla živeti v večjem mestu, ki so bila še pred dobrimi sto leti narodnemu življenju tuja,

ampak v slovenskem kmečkem okolju, ki je bilo nunam naklonjeno, to je kje sredi podložnih kmetov. Sicer bi se pesem ne bila mogla med ljudstvom razširiti. Ker Dolenjska in Notranjska nista imeli takih samostanov, prihaja v poštev samo Gorenjska. Tam so imele dominikanke samostan v Velesovem (ust. 1238), klarisinje pa v Mekinah pri Kamniku (ust. 1300) in v Škofji Loki (1358).³⁸

O času, kdaj se je legenda o Jezusu vrtnarju tako po nunsko predelala, je težko soditi. Gotovo je le, da je mogla nova pesem nastati le v času, ko je v ženskih samostanih meniško življenje lepo cvetelo in je ljudstvo nune spoštovalo: torej pač ne v dobi protestantske reformacije in ne v času razsvetljenstva in jožefinizma, ko je še ime tretjega reda sv. Frančiška dobilo pomen psovke (tercjal, tercjalka).

Verjetno je — zaradi preišljene hvale meniškega življenja — da gre tu morda nameroma za nasprotje protinunski narodni pesmi o »Nuni« (SNP, št. 273—279.). Ta je gotovo še iz srednjega veka; saj po tridentinskem cerkvenem zboru ni bilo več mogoče, da bi sedemletne ali šestnajstletne deklice že imele večne obljube; mistika nevestnega razmerja do Kristusa in krvavečih Kristusovih ran, ki se v osnovnih obrisih kaže v eni najbolj ohranjenih inačic (SNP, št. 275), govori nekako za konec 15. stoletja. Za monastični odgovor — našo inačico legende o Jezusu vrtnarju — sicer ni izključeno, da ne bi bil mogel nastati tudi že konec srednjega veka in pred protestantsko reformacijo, vendar pa to ni posebno verjetno. Varneje bomo hodili, če jo stavimo šele v dobo po verskem prevratu, torej v čas katoliške verske obnove 17. stoletja.

Prvotna oblika legende o Jezusu vrtnarju in ajdovski deklici je seveda starejša. Prav daleč nazaj — do »Lepe Vide« ali »Poljske kraljice« — pa gotovo ne sega, niti ne do »Svete hostije onečassčene« ali »Marije, ptice pevke in zamorske deklice«. To nam dokazuje že kitična pesemska oblika. Vrstice z določenim številom vrstičnih stopic — treh jambov — izmenoma hiperkatalektične in akatalektične, so združene v štirivrstične kitice; rime ali asonance jih sicer redoma še ne vežejo — prav kakor tudi kitice ne, ki jo poje ptičica v legendi o Mariji in zamorski deklici — vendar jih poredkoma le že nahajamo.

O stari nerimani pripovedni dolgi vrstici pa že ni več sledu, čeprav se zdi, da se je trostopna jambaska vrstica organsko razvila prav iz obeh polovic te stare dvodelne pesemske vrstice: večinoma imajo tudi te jambске vrstice po dva miselna poudarja.³⁹

³⁸ Dr. Jos. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, DsM, 494. — Štajerski samostani — v Studencih so bile od leta 1237. tudi dominikanke — ne prihajajo v poštev, ker je bila ta inačica doma samo na Kranjskem, in to po jeziku soditi, na Gorenjskem.

³⁹ Tudi dvodelni dvanajsterec kajkavskih, prekmurskih, priljeških in belokranjskih narodnih pesmi se je bržkone organsko razvil iz stare pripovedne dolge vrstice; saj ima tudi skoraj v vsaki polovici, obsegajoči 6 zlogov, po dva miselna poudarka. Na koncu članka sledi nekaj zgledov.

V isti pravec kaže tudi legenda o »Jezusu slikarju in deklici« (SNP, št. 497—99.), ki je po zgodbi legendi o »Jezusu vrtnarju« domala enaka, le da deklica, ki jo vzame Jezus s seboj v nebesa, ni ajdovska deklica, ampak kristjana — in da so se v njej ohranili še znatni sledovi stare pripovedne dolge vrstice. Ohranila se nam je — v treh inačicah — samo iz Frama in vse tri je zapisal O. Caf, pele so mu jih pa tri različne pevke: Marija Ledinjak (SNP, št. 497.; od nje je tudi framska inačica legende o »Jezusu vrtnarju«, SNP, št. 515.), Marija Krajnc (SNP, št. 498.), pri tretji (SNP, št. 499.) pa pevka ni navedena.

Zgodba pa je tej legendi tale: »Junfrava po vrtu hodi in rožice trga. Mimo gre mladenič v beli obleki in jo vpraša, kaj dela. Ona pa hoče zvedeti, kam on gre. Odgovori, da je slikar in da zna naslikati vse reči. Deklica prosi, naj ji naslika mladeniča, da bo imela veselje ž njim. To hoče storiti, če mu pove, kako ji je ime. »Reginica mi je ime.« »Meni pa je ime Jezušček.« Če si pa ti Jezušček in si pravi Bog,

jaz pa imám zaúpanje kój s tebo rájžati!«
 Prijel jo je (Jezus) za belo roko,
 pëljal jo je za sebo (gor v svéto nebó),
 gor v sveto nebo, v sveti raj,
 Oča nebeški nam ga daj!
 »Bom (jaz) zapisala en beli cedelček,
 eno besedo ali (pa) dve,
 da bodo oča in mati vedeli
 kde je zdaj Reginica (Reginica):
 Reginica, Reginica se v nebesah veseli.

Sličnost z zgodbo legende o »Jezusu vrtnarju« je na prvi pogled vidna; vendar v »Jezusu slikarju« še ni izražena misel, da se tudi ajdovska deklica (duša) lahko zveliča s samo ljubeznijo do Boga — krstom želja — kakor v legendah o Jezusu vrtnarju in o Mariji in ajdovski deklici. V »Jezusu vrtnarju« je ohranjenih tudi še precej starih dolgih vrstic, nekaj jih pa tudi še v ostankih slutiš. Naj sledi nekaj zgledov iz vseh treh inačic:

Po vrtu (po vrtu) je junfrava hodila
 ino je rožice trgala no je pušlc delala. (498, 1—2, 497, 2.)

Mimo mi gre en majhen fant
 en majhen fant v [enem] belem klajdrči. (497, 3—4.)

»Kaj pa delaš junfrava ti,
 Kaj pa delaš junfrava ti?«

»»Kaj me imaš ti barati,
 kaj bi jaz tu delala?

Kam pa ti pojdeš, majhen fant:
Dveri so zaklenjene, no zidovje visoko.« (497, 5—11, 498, 7.)

»Če so glih dveri zaklenjene so zidovje visoko,
Jaz sem pak na mala reč (malarič!), (498, 8—10.)
ki znam namalat vsako reč.« (497, 15.)

»»Če si pa ti (en malarič)
ino znaš namalat vsako reč, (497, 16—17.)
namalaj men mladeniča,
da bom ja mela veselje ž njim.« (498, 14—15.)

»Jaz ti hočem namalat mladeniča,
da boš ti mela veselje ž njim:
pa mi moraš povedati,
ko je, junfrava, tvoje ime.«

»»Moje ime je Reginica, Reginica,
Reginica, Reginica je moje ime. (498, 16—22. 499, 15, 16.)

Zdaj mi pa, mladenič, ti povej, (497, 26.)
ko je, mladenič, tebi ime.« (498, 24.)

»Jezušek, Jezušek je moje ime.« (499, 19, 20.)
»»Če si pa ti Jezušek, te si pravi edini Bog.

Jaz pa imam zaupanje koj s tebo rajžati.«

(nadaljevanje gl. zgoraj!)

Po vsej verjetnosti je torej legenda o »Jezusu slikarju« starejša od legende o »Jezusu vrtnarju«, vsaj sodobna legendi o »Mariji, ptici pevki in zamorski deklici«. Segala bi torej vsaj v prvo polovico 13. stoletja.

Ker pa je pesnik narodne legende o »Jezusu vrtnarju in ajdovski deklici« v bistvu le preoblikoval starejšo zgodbo o »Jezusu slikarju in krščanski deklici« — in to v duhu novega mističnega duha — bi stavil novo legendo v klasično dobo razvoja srednjeveške mistike, v 13/14. stoletje, gotovo pa pred 15. stoletje, ker bi bila v 15. stoletju ajdovsko deklico gotovo že zamenjala — kakor v nemški pesmi »Des Sultans Töchterlein und der Meister der Blumen« — turška gospodična ali cesarična.

Mož se vrne na ženino svatovščino (SNP, št. 215—218.).

SNP, št. 215. (Iz ogrskih Slovencev.)

Odišao je Jankič daleko na senje,
odo je konjiča, küpo je devojk,

pelao jo domo svojoj stároj májki:
 »To vam jeste, majka, moja mila drága,
 moja mila drága, vaša práva sneha.
 Lepo mi jo hránite, ešče lepše včíte,
 ja pa morem iti sveta obhoditi,
 sveta obhoditi, cara doslužiti.
 Gda sedem lět miné, teda nezáj pridem.
 Či pa mene ne bo, gda sedem lět miné,
 sedem lět na punom, eden tjeden duže,
 teda išči, draga, slobodno za drügom.«

Sedem lět je prešlo, sedem lět na punom,
 sedem lět na punom, eden tjeden duže,
 eden tjeden duže, Jankič ne je dojšo, —
 njagva mila drága že za drüгим hodi.

(Jankiču se sanja, da se je njegova žena z drugim poročila in dobi dopust za domov. Domov pride ravno na svatovščino:)

SNP, št. 218. (Iz Zlatara na Hrvaškem.)

(Janko prosi mater, ki ga ne spozna, naj mu pokliče snaho:)

»Pomozi ti Bože, ti mlada snešurka!«
 »»Oj plati ti Bože, ti neznani človek,
 Hodi v hižu, hodi, moj neznani človek. —
 Podajte človeku jednu kupcu vina!««
 »Pomozi vas Bože, hiže starošine,
 bi l' mene putnomu slobodno napiti?«
 »»Slobodno, slobodno, moj neznani človek!««
 »Pomozi vas Bože, hiže starošine,
 hiže starošine, moja stara majka!
 Moja draga ljuba za drugo jotaja,
 za drugo otaja, za drugo jotišla.«
 Kupčicu popila, prek stola skočila,
 prek stola skočila, Janku zasadila:
 »Ala, ala, Janko, prva vera moja;
 prva vera moja, draga duša moja!«
 Si* jesu se svati stola vun spukali.

* si: vsi.

Motiv te pesmi je znan daleč po svetu ne le slovanskim narodom, ampak tudi drugim evropskim. Prim. nemško srednjeveško »Der Moringer« (Uhland, Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder, Nr. 298), pogosto natisnjeno na posamnih listih (letakih) od leta 1493. do 1603. — Pesem pa sega mnogo dalje nazaj. Rodbina ženina gospé Moringerjeve, ki se njen mož po več ko sedemletni odsotnosti z romanja v Indijo na grob sv. Tomaža vrne ravno na ženino svatbo, grofa v. Neifen, je

namreč sredi 14. stoletja že izmrla. V pesmi sami pa zapoje kot pevec preoblečeni vračajoči se soprog dve kitici iz ljubavne pesmi Walterja von der Vogelweide (Lange swigen des hât' ich gedâcht, Lachmann, 72, 31, Pfeiffer, 31), ki je živel od okoli leta 1170. do okoli 1230., in vsa pesem je zložena v nekoliko preprostejšem posnetku kitice prav te Walterjeve pesmi. Pesem o Moringerju je morala torej nastati v času, ko je bila tista Walterjeva pesem še obče znana, sicer navedba ne bi bila imela pri poslušalcih nameravanega učinka. Nastati je morala v 14. ali vsaj v začetku 15. stoletja. Motiv sam pa, ki ga je uporabil pesnik »Moringerja«, je še mnogo starejši; saj je porabljen že v nemški narodni pesmi o »Starem Hildebrandu«, ki je dokumentarno dokazana že iz leta 1359., in v francoskem »Roman du Renart« iz 12. stoletja. Predloge, bodi pesmi, bodi pripovedke, so torej še starejše.

Zgleda iz Bele Krajine in Štajerske:

SNP, št. 259.

(Iz Gribelj.)

Tam na črni gori
gorki ogejn gori;
Tam je trideset junakov,
na izbor soldatov,
i med njimi jedno
ranjeno junašce.
Še ono govori:
»Nosite me tamo,
nosite me tamo
k svetemo Jivano.
Tam mi izkopljite
jeno plitvo jamo,
noter poiložite
moje grišno telo.
Vani jostavite
mojo desno roko,
zanjo mi privežite
mojga konjca vranjca.
Naj saj on žaluje,
kada draga neče:
Kad bi draga znala,
bi tudi žalila.«

SNP, št. 640.

(Štajerska.)

Stoji gora doûga,
doûga no visoka,
na gori je zvirina
sveta Katarina.
Pod goroj stoji gradič,
prelepi beli gradič,
po gradiči se šeče
lepi mladi kraljič.
On si ima hlapce,
svoje verne sluge:
»Oj, oj verni slugi,
zgrabte mi zvirino,
zgrabte mi zvirino,
sveto Katarino:
Morete jo vloviti,
ali ne streliti.« —
Hala, hala, kraljič,
ti naš mladi kraljič,
vlovili smo zvirino,
sveto Katarino.
Mi smo jo vlovili,
ali ne strelili...

Ivan Grafenauer | Zamorci in zamorske deklice v narodnih legendah

1. »Sveta hostija onečaščena«

Razen ugrabljanja in usužnjevanja (Lepa Vida, Matjaževa Alenčica, Zarika in Sončica, Kompostelski romar), razen udeležbe pri preganjanju kristjanov (Sveta Barbara vržena v ječo, Sveta Uršula streljana) dolži slovenska narodna pesem »zamorce« Saracene tudi skrunjenja presvetega Rešnjega Telesa v podobi sv. hostije. Ohranjena nam je taka legenda v Cafovem zapisu iz Frama, kjer mu je pela Marinka Bobnica pesem o »Sveti hostiji onečaščeni« (SNP, št. 519.):

Ljudje gredo mimo zamorčeve hiše v cerkev k spovedi in obhajilu. Mlad zamorčič z ženo sklene poslati tja svojo »deklico« (t. j. mlado krščansko deklo), da bi šla k obhajilu:

Leži mi, leži ravno polje,
prek polja leži cestica.
Za stezo mi stoji hižica
mladega zamorčiča.

- 5 »Mimo pa gre veliko ljudi,
ko gredo k izpovedi,
naj še le najuna deklica gre!« —

Naročita ji:

»Kaj ti bo mešnik iz keliha dal,
v hadro¹ zavij pa prinesi domu!«

Dekle res gre in to stori:

- 10 Še kaj je mešnik vun iz keliha dal,
je v hadro zavila, je nesla domu.

»Prinesi, prinesi mi skledčko zlato,
skledčko zlato no srebrni nož.«

- Prinesla, prinesla je skledčko zlato,
15 skledčko zlato no srebrni nož,
na mizo postavila sveto Rešnje Telo,
na mizo postavila sveto Rešnje Telo.

Prek srede prereže sveto Rešnje telo,
po mizi polije sveto Rešnjo Kri.

Krvavordečo hostijo je treba zdaj uničiti:

- 20 »Zakuri, zakuri zdaj belo peč,
da boma vrgla Jezusa v peč!«

¹ hadra, f., ženska naglavna ruta, vzh. Štajersko (Caf). Pleteršnik, I., 262.

Zakurila, zakurila je belo peč,
da sta vrgla Jezusa v peč.
V peči je postalo dete mlado,
25 dete mlado no dete sveto.

Zdaj treba dete uničiti:

Vun sta ga uže vrgla med hude svinje.
Svinje so se dol popadale,
na svoja kolena pokleknole.

Oj Jezus, oj Jezus, vsmiljeni Bog!
30 Svinje te spoznajo, zamorčič pa ne.

Pesem gre po obliki med najstarejše slovenske narodne pesmi. Ohranila je — kakor Lepa Vida in Poljska kraljica — še staro pripovedno dolgo vrstico, in to boljše kakor Lepa Vida, pa manj zvesto kakor Poljska kraljica. Za visoko starost govori tudi, da je skrunitelj zamorec, Maver.

V poznejši srednjeveški narodni poeziji so namreč skrunitelji sv. Rešnjega telesa Judje. Tako v naši narodni pesmi, v kateri »Cerkveni ropar proda Judom sveto hostijo« (SNP, št. 703., na Kranjskem zapisal M. Ravnikar Poženčan):

Čureževega Jaka, ki je iz cerkve ukradel tri svete hostije in jih Judom prodal, »križka rihta« (dež. krvno sodišče na Križu^{1a} pred Kamnikom) ujame in ga obsodi na smrt. »Križka grafinja« sicer pravi:

»Oh Jakec je lepo telo,
zanj bo škoda premočno!
Peljite njega notri v Rim,
30 de pokoro tam stori:
potlej bode Jakec naš,
per nas en grozno lep kočjaž!«

Vendar pa križki grof to odločno odkloni:

Tako je rekel križki grof:
»»Kdor za Jakca prosil bo,
35 ta bo ž njim vred dal glavó.
Ko b Jakec ne bil Boga prodal,
gotovo glavce bi ne dal!««

^{1a} Sedež kamniškega deželnega krvnega sodišča (za deželo), čigar sev. meja je tekla po opisih iz l. 1400. in 1637. po glavnem grebenu Kamniških planin, je bil od 2. polovice 16. stoletja, odkar je ustanovil Ahacij grof Turn grad Križ, redno na tem gradu, le začasno je bil kdaj kamniški mestni sodnik hkrati tudi deželni krvni sodnik, kakor že prej (o. l. 1318—1331, Carniola, N. V. II, 57), tako tudi pozneje. Prim. Urankar Pavel, Na bregovih Bistrice, 1938, 70.

Prof. dr. Karel Štrekelj je v Predgovoru k I. zv. Slovenskih narodnih pesmi² opozoril na sorodnost te pesmi z nemško narodno pesmijo »Die Juden von Passau« v zbirki Achima v. Arnim ter Klemensa Brentana »Des Knaben Wunderhorn«³. In res tudi v tej pesmi zadene smrtna kazen vlomilca Christopha Eisenhammerja, ki je po dogovoru s passauskimi Judi vlomil v Marijino samostansko cerkev v Passavi in iz nje odnesel osem partikul ter jih Judom prodal. V toliko pesem soglaša z novejšo slovensko pesmijo. Sama skrunitev pa soglaša skoraj do pičice z našo starejšo legendo. Judje namreč sveto hostijo z noži zbadajo, da iz nje priteče kri; tudi se Jezus prikaže v podobi »mladega otročiča«. Strah jih prevzame; dve hostiji pošljejo v mesto Salzburg, dve v Neustadt,⁴ dve v Prago; svoji dve hostiji pa bi radi uničili in jih v peči sežgali. A pred njihovimi očmi izletita iz njih dva angela in dva goloba. Zločince kmalu zadene zaslužena kazen: vlomilca pri novem cerkvenem ropu zasačijo, zvedo tudi za prejšnje hudodelstvo in primejo tudi pasavske judovske skrunilce sv. Rešnjega Telesa. Štiri izmed njih, ki se spokore in se dajo krstiti, obglavijo, druge sežgo, vlomilca pa usmrtijo z gorečimi kleščami. To pesem je dobil Brentano iz stare rokopisne zbirke nabožnih pesmi, menda iz l. 1601.,⁵ pa je po izvoru starejša, srednjeveška.

Legende o krvnih čudežih so znane že iz zgodnjega srednjega veka. Tako so »leta 240. Judje v Beritu na Sirskem trpinčili Kristusovo

² SNP, I., str. XIII., op. 1.

³ Des Knaben Wunderhorn, Reclamova izdaja, str. 65—67.

Značilna mesta iz te pesmi se glase:

5 In stürmischer Nacht, im Finstern,
Brach er die Türe auf
Von unser Frauen Münster,
Nahm acht Partikel raus.	9 Das brachte großen Schrecken,
Sie gingen bald zu Rat:
Zwo Hostien zu schicken
Gen Salzburg in die Stadt.
6 Um einen Gulden merk eben
Er sie alle acht verkauft,
Daß einer, wie zu sehen,
Auf dreißig Pfennig läuft.	10 In die Neustadt auch zwo senden,
Zwo schickten sie gen Prag,
Zwo hielten sie bei Händen,
hatten darüber Frag.
7 Die Juden ließens zum Tempel
Bald tragen auf den Altar,
Ein Messer sie auszogen
Und stachen grimmig drein.	11 Sie meinten und verhofften,
Christum auszutilgen gar,
Drum heizten sie ein Ofen,
Worin die Hostien warn.
8 Bald sahen sie herausfließen
Das Blut ganz mild und reich,
Gestalt sich sehen ließe,
Ein'm jungen Kindlein gleich.	12 Doch seht, vor ihren Augen
Flogen zwei Engel raus,
Dazu zwo schöne Tauben,
Das machte Furcht und Graus.

⁴ Neustadt; ni jasno, katero mesto izmed številnih bavarskih ali drugih mest tega imena naj bi to bilo.

⁵ Ni gotovo, ali opomnja pri tej pesmi (Aus einem geschriebenen geistlichen Liederbuche in der Sammlung von Clemens Brentano) meri na isto zbirko kakor opomnja pri pesmi Ritter St. Georg (Reclamova izdaja str. 103.): Aus einem geschriebenen geistlichen Liederbuche vom Jahre 1601, in der Sammlung von Clemens Brentano.

podobo, da je začela na čudovit način kri teči iz lesenega razpela.⁶ Zgodovinsko resnico tega dogodka⁷ potrjuje drugi nicejski zbor l. 787. Nekaj te krvi so dobili v Benetke, nekoliko je imajo pri Sv. Krvi na Koroškem in nekoliko v Radovljici.⁸ Cerkev pri Sveti Krvi na Koroškem (pod Grossglocknerjem) je zelo stara: že l. 1273. so začeli tam na mestu starejše (romanske) bazilike zidati novo cerkev, ki so jo dogradili l. 1324. Današnja gotško cerkev pa so postavili od l. 1483—1491. Cerkev sv. Krvi v Brežah (Friesach) na Koroškem pa je bila posvečena že l. 1194.⁹

Mlajše legende ne govore o krvaveči trpinčeni podobi Kristusa križanega, ampak o krvaveči zlorabljeni hostiji. A tudi te legende so še vse iz srednjega veka. Da začne sv. hostija krvaveti, temu je časih kriv kristjan, ki je nespoštljiv do sv. Rešnjega Telesa, n. pr. če na dan sv. obhajila opravlja hlapčevska dela. V enem primeru se pripoveduje, da je postalo takemu človeku slabo in je hostijo v podobi

⁶ Najstarejše reliefne podobe Kristusa Križanega z Vzhoda so ohranjene že iz II. in III. stoletja. I. C. Broussolle, *Le Crucifix* (v publikaciji Bardy-Tricota, *Le Christ*, Paris, Blond & Gay, 1935, p. 997), opisuje po H. Leclercqu (*Manuel d'archéologie chrétienne*, Paris, Letouzey, 1907, t. II., p. 386) tri geme, dve zboklo izrezani, eno vboklo vrezano, s podobo Križanega iz tega časa: 1. Kornalin II. stoletja (v British Museum), izkopan v Constanzi v Rumuniji, predstavlja v reliefu Kristusa popolnoma nagega, s hrbtom naslonjenega na križ, s šestimi apostoli na desni in šestimi na levi; napis je popolnoma jasen: IXΘΥΣ. — 2. Kornalin (v neki rimski zbirk) najpozneje iz III. stoletja, ki ga je objavil Pietro Garucci (1880), prikazuje v reliefu isti prizor, a izpopolnjen; naga podoba Križanega visi na križu oblike T; okoli glave je nimb, noge slone na podnožniku (suppedaneum), ob vzhodu križa je upodobljeno jagnje z napisom med nogami ΕΗ20ΧΡΕ2Τ02 (E dvakrat namesto I). — 3. Rdeč jaspis z vboklimi (vdrtimi) podobami, najden v Gazi v Siriji, iz III. (?) stoletja, ki ga je objavil Le Blant (1883); na njem je zelo površno upodobljena popolnoma naga oseba v drži križanega, a brez (vidnega) križa; na desni in levi sta klečeči podobi orantov, moški in ženska, ki predstavljata evangelista Janeza in Mater božjo ali pa Adama in Evo.

Brez korpusa je križ na monakovskem sardoniksu — mlajšem od prvih treh križev, a H. Leclercq tudi njega postavlja še v III. stoletje. V sredini je velik križ, Križanega pa nadomestujeta na desni in levi črki A in Ω; zgoraj sta dve majhni podobi, ki se težko določita, z dvema angeloma brez perutnic; ovalni prostor na desni in levi pa izpopolnjuje 12 stoječih oseb, apostoli, z gestami občudovanja. Gl. Severianus Salaville, A. A., *Christus in Orientalium pietate, Ephemerides Liturgicae, Cita del Vaticano, anno III. (Novae seriei XII), fasc. III. Iulio-septembri 1938, p. 223.*

Pravega razpela (krucifiksa) s podobo Križanega, pritrjeno na posebej izdelan križ, iz tiste dobe še niso našli; ni pa nemogoče, da so jih že imeli.

⁷ Pač le resnico, da je to izročilo že tedaj živelo. Vesoljni cerkveni zbor l. 787. je obsodil zmoto ikonoklastov, ki so se borili zoper češčenje svetih podob in so sv. podobe uničevali.

⁸ Gl. pri Jož. Lavtižarju, *Zgodovina župnij in zvonovi v dekaniji Radolice*. V Ljubljani 1897. Založil pisatelj, str. 22. — Ker so v 18. stoletju radovljiško božjo pot k sv. Krvi zatrli — za dobe jožefizma in janzenizma — so dobili l. 1877. vnovič nekaj sv. krvi iz Benetk. N. d., str. 23.

⁹ *Personalstand der Säkular- und Regular-Geistlichkeit der Diözese Gurk in Kärnten für 1917 & 1918*, str. 155. in 112.

malega dečka izbljuval; povedal je to duhovnikom in ti so čudežno hostijo — sv. Dete se je namreč spet spremenilo v hostijo — vzdignili in spravili. To se je zgodilo l. 1330. V spomin so tam postavili cerkev in jo dali regularnim avguštincom v varstvo.¹⁰

Pogosto pa tudi neverniki, Judje, sveto hostijo režejo ali zbadajo. Ko priteče iz hostije sv. Kri ali se hostija celo spremeni v sveto Dete, skušajo hostijo uničiti ali skriti, pa se jim ne posreči. Krvavečo hostijo ljudje najdejo in k čudodelni krvavi hostiji začno v trumah romati. Takih božjih poti je bilo veliko; tudi vse še danes obstoječe božje poti k Sv. Krvi so nastale v srednjem veku.¹⁰

Precej takih legend je med čudežnimi legendami »tisočletnega meniha« Cezarija iz Heisterbacha »Dialogus miraculorum« (okoli l. 1222.).¹¹ Znanе so bile torej in priljubljene že v 12./13. stoletju, do viška pa so se razvile tako legende kakor božje poti sv. Krvi okoli l. 1300.¹²

Nov val lahkovernosti glede krvavih hostij in romanja v kraje, kjer so jih kazali, se je vzdignil proti koncu srednjega veka, čeprav je Cerkev prav tedaj večkrat zelo ostro prepovedala razširjati poročila o cerkveno nepotrjenih čudežih in zapretila nepokornežem s hudimi cerkvenimi kaznimi.¹³

Prav v tem času so se širile govorice o skrunjenju sv. hostij po Judih tudi po Notranji Avstriji in tudi po Slovenskem ter netile z drugimi vzroki vred¹⁴ sovražstvo do Judov. Leta 1495. so stanovi avstrijskih dežel na shodu v Mariboru iznova dvignili obtožbo zoper Jude, češ da so presveti zakrament onečastili, majhne krščanske otroke neusmiljeno mučili, morili in njihovo kri rabili pri svojih gnusnih obredih in da so s ponarejenimi pismi, pečati in drugimi sredstvi ljudi varali in jih spravljali v pogubo. Zato so stanovi zahtevali, naj se

¹⁰ Veith, Volksfrommes Brauchtum und Kirche im deutschen Mittelalter. Freiburg i. Br. 1936, Herder & Co., str. 56.

¹¹ Cezarij iz Heisterbacha se je rodil nekako l. 1170. (1180 ?) najbrž v Kölnu, umrl baje 25. sept. 1240. v Heisterbachu (v Siebengebirge, jvzh. od Bonna). Od l. 1199. je bil menih v tamošnji cistercijski opatiji (1189—1803); pisal je pridige, zgodovinske spise in legende. Dialogus miraculorum je zbirka duhovnih novel, prijetno pripovedovana, zelo dragocena za spoznavanje kulturne in нравstvene zgodovine, spisal jo je kot voditelj novincev. Novo izdajo je oskrbel J. Strange l. 1853. Nemški izbor je oskrbel Aleksander Kaufmann v Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein, zv. 47. (1888) in 53. (1891). Krvne in hostijske legende so med njimi v 47. zv. št. 7., 8., 18., 29. Novejši izbor sta oskrbela Ernst Müller-Holnet l. 1910. in Otto Hellinghaus l. 1925. Gl. W. Kosch, Deutsches Literatur-Lexikon, I. 1927, Max Niemeyer, Halle (Saale), str. 187. Veith, n. d., str. 221., op. 80. Druga literatura o skrunjenju hostij po Judih in o krvi v veri in praznoverju gl. pri Veithu, str. 221, op. 81., 83.

¹² Veith, n. d., str. 55.

¹³ Tako vratislavska (breslauska) sinoda iz l. 1446. — Veith, n. m.

¹⁴ Ker so bili Judje edini bankirji srednjega veka — kristjani so smeli posojati denar samo brez obresti — so bile obresti zelo visoke: v 14. stoletju 65—86%; v 15. veku so bile zakonite obresti 43%. Josip Apih, Židovstvo, LMS, 1886, 11.

Judje iz avstrijskih dežel izženo. Cesar Maksimilijan I. je bil s tem predlogom zadovoljen, a je zahteval, naj ga stanovi odškodujejo za odpadli davek na Jude. Pogodili so se, da plača Štajerska 38 000, Koroška pa 4000 goldinarjev odškodnine, in Maksimilijan je drugo leto (1496) ukazal, naj se v šestih mesecih vsi Judje iz teh dežel izselijo. Kranjska tedaj še ni plačala odškodnine in zato tedaj Judov od tam še niso izgnali. Pač pa so jih odpravili iz svojih koroških mest salzburški nadškof (iz Brež—Friesach) in bamberski škof (iz Beljaka). Judje so se večinoma zatekli v Gorico, laški Videm in v Benetke.¹⁵ Leta 1515. pa so morali Judje oditi tudi iz Ljubljane,¹⁶ l. 1564. iz Gorice.¹⁷ Le v Trstu so ostali.

Pesem »Cerkveni ropar proda Judom sv. hostijo« — in temu ustrezajočo redakcijo nemške pesmi o »Passauskih Judih« — bi bilo potemtakem staviti v 15. ali 16. stoletje. Iz lahkomišelnih besede kriške grofinje odmeva morda celo že protestantsko zaničevanje katoliškega »malikovanja« z Najsvetejšim, ko se po Luthrovem nauku evharistični kruh in vino ne spremenita resnično, dejansko in bistveno v Kristusovo telo in kri, ampak je Kristus v teh podobah samo navzoč v trenutku zauživanja. V pesmi bi bila potemtakem morda ohranjena sled, kako je ljudstvo sodilo o lutrski gospodi na Slovenskem.

Narodna pesem »Sveta hostija onečaščena« pa je znatno starejša. Če upoštevamo pesemsko obliko, razmeroma dobro ohranjeno pripovedno dolgo vrstico s slovesnim pripovednim slogom, ki je z njo zvezan, če upoštevamo dalje zgodovinsko ozadje in to, da skrunilec ni Jud, ampak zamorec Saracen, moramo postaviti njeno prvotno, izgubljeno obliko nekako v 12., kvečjemu še v 13. stoletje; tako tudi nemško pesem o passauskih Judih v prvotni, izgubljeni obliki.

S tem soglaša tudi socialno stališče krščanske dekle (sužnje?) v saracenski (oz. judovski) družini, ki se je pesem narahlo dotika. Kajti »najna deklica« v tej pesmi ne more biti, kakor so gotovo mislili njeni pevci morda že dolgih sto in sto let, hči saracenskega moža in žene; to je vzvišeno nad vsak dvom: nekrščeni Saracenki, ki jo je pač vsak v kraju poznal, noben duhovnik ne bi podelil sv. obhajila.

Že v prvi polovici 9. stoletja se je pritoževal lyonski nadškof sv. Agobard (816—840) zoper to, da kupujejo Judje krščanske sužnje, da jih dajo časih obrezati in jih prodajajo v saracenske dežele; da zasramujejo krščansko vero, da so dosegli celo preložitve sobotnega semnja v Lyonu na drug dan, češ da jim ne bo motil praznovanja sobotnega dne. Ugovarjal je tudi zoper prepoved, da bi krščevali sužnje judovskih gospodarjev brez gospodarjevega dovoljenja. Uspel pa je samo

¹⁵ Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, DsM, str. 299.

¹⁶ Zwitter Fran, Starejša kranjska mesta in meščanstvo. Inavguralna disertacija. V Ljubljani 1929, Leonova družba, 66.

¹⁷ Apih, n. m.

z eno zahtevo: Judje niso smeli **domačih** kristjanov za sužnje imeti niti jih kupovati. S cesarskimi pismi pa jim je bilo dovoljeno za denar si najeti krščanske služabnike, samo da ob nedeljah in praznikih niso smeli zanje delati, takisto jim je bilo dovoljeno kupovati tuje sužnje in jih v državi prodajati; izvoz sužnjev pa je bil sploh prepovedan. Nič ni pomagalo, da sta lyonskega škofa podpirala še nadškof v Vienni in škof v Châlon ob Saôni in da je njegov naslednik Amolo s Hrabanom Mavrom boj nadaljeval. Zaman so se sklicevali tudi škofje zapadnega frankovskega kraljestva na sinodi v Meaux-Parisu l. 845/6. na stroga določila krščanskih rimskih cesarjev, posebno pa zapadnogotskih sinod zoper Jude: da jih ne smejo rabiti v vojski in državni službi, da jim ni dovoljeno imeti krščanske sužnje, še manj pa s sužnji tržiti i. dr. Svetni oblastniki, ki so imeli od Judov dobička, niso o vsem tem hoteli nič slišati.¹⁸

V trinajstem stoletju, ko je v srednji in severni Evropi za krščanske sužnje pravo suženjstvo že prenehalo, je bilo s tem odločeno seveda tudi stališče krščanskih sužnjev pri Judih. Iz Južne Evrope pa čujemo šele v začetku 14. stoletja tako odrešilno besedo. Pod duhovnim vplivom frančiškanskih spiritualov je izdal sicilski kralj Friderik II. (III.) iz aragonske vladarske rodbine konstitucije, s katerimi se je trgovanje s krščanskimi sužnji prepovedalo, prepovedalo pa še posebej Saracenom in Judom, da bi imeli krščanske sužnje. Najboljši pa je bil tale ukaz: »Naj si nihče ne upa ukazati svojemu sužnju kaj takega, kar bi bila sramotitev Kristusova.«¹⁹

Po vsem tem, mislim, da ni pretirano, če postavljam prvotno obliko legende o »Sveti hostiji onečaščeni« nekako v 12./13. stoletje.

Rahel znak pa kaže, da je tudi ta oblika imela za predhodnico še starejšo, snovno sorodno pesem, po kateri Saracen ni oskrunil svete hostije, ampak sv. razpelo, kakor to omenjajo najstarejše legende o sveti Krvi. Za to domnevo govori razžarjena peč, v kateri hoče saracenski par (ali passauski Judje) hostijo sežgati. Za uničenje drobne hostije pač ni treba šele zakuriti in razžariti peč; druga je z lesenim razpelom: zanj je razžarjena peč najboljše sredstvo, da se brez sledu uniči.

Tako stopa tudi ta legenda s svojim Saracenom zamorčičem in svojo starinsko obliko med najstarejše slovenske narodne pesmi.

¹⁸ G. Schnürer, Kirche und Kultur im Mittelalter, II², 1929, Ferd. Schöningh, Paderborn, 70.

¹⁹ G. Schnürer, Kirche und Kultur im Mittelalter, III, 1930, 42.